

Modernist Planlama Anlayışında Doğal Sit Alanlarına Yönelik Pozivist-Determinist Yaklaşım Eleştirisi

Emel GÖKSU

Yrd. Doç. Dr. Emel Gökse, 1980 yılında ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde lisans, 1985 yılında yüksek lisans eğitimi tamamladı 1990 yılında DEÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde doktora derecesi aldı. Halen aynı bölümde öğretim görevlisidir.

Rasyonel düşünme biçiminin Aydınlanma Çağına geçişte hakim düşünce biçimi olması, beraberinde kendi ideolojilerini ve yaşam tercihlerini de oluşturdu. Kapitalist üretim ilişkileri içinde "Aydınlanmanın Çocuğu Modernizm" etkin araçları ve yaşam biçimi ile kök saldı. Modernizmin temelendiği dönüşümlerin, yaygınlık ve yoğunluk açısından, kendisinden önceki dönemlere özgü değişimlerden çok daha etkili olduğunu söylemek olasıdır.⁽¹⁾ "Şeyleşme, başlangıcı örgütlenmiş toplumun ilk kuruluşuna ve aletlerin ilk kullanılmasına kadar götürülebilecek bir süreçtir. Ama insan faaliyetinin bütün ürünlerinin metaya dönüşmesi ancak sanayi toplumunun doğuşuyla gerçekleşmiştir."⁽²⁾ Bu dönüşümler yeni bir "piyasa toplumu" yaratılmasına yönelik olarak salt mal üretim/tüketim alanında değil, **mekanın** üretilmesi ve tüketilmesi anlamında da kendini gösterdi. Sermaye birikimi yeni yatırım alanları arayışını sürdürürken mekan ve doğa **metalaştı**. Bu arayışta kent ve kent toprakları üzerindeki arz ve talebin kışkırtılması rastlantısal değildir. Göçün azdırılması, talebi yanıtlamaya ve yakalamaya çalışan mekansal düzenleme çabaları aslında hep, yeni birikimlerin zeminini oluşturmaya yönelik olarak kullanıldı.

Öte yandan kent yakın çevresinde yer alan

alanlar potansiyel bir cazibe noktası olma özelliklerini her zaman korudular. Doğal özellikleri başka alanlara üstün olan kıyı kesimi, gerek sunduğu fiziksel olanaklar, gerekse yerleşme- re ve ulaşım olanaklarına olan yakınlıkları nedeniyle öncelikli "Turizm Yatırım Alanları" haline geldiler. Kapitalist girişimciliğin katı rekabeti ve genişlemeci doğası içinde bu alanların özellikle yerleşime özendirilmesi ve kışkırtılması, sermaye birikimini 3 yönüyle hızlandırdığı için desteklendi:

- i) Topraktan kazanılan rant,
- ii) Yeni mekan ve servis alanları üretmekten doğan rant,
- iii) Bu alanlarda yaratılacak yaşamın gerektirdiği yeni tüketim olanaklarından elde edilecek değer.

Söz konusu süreç Türkiye'de özellikle 1980'li yıllarla birlikte hız kazanmış ve yasal örgütsel düzenlemeler ile hayata geçirilmiştir. Bir yandan "amaç" a yönelik yeni ve destekleyici kararlar alınırken, öte yandan mevcut sistem "*bedefin yeni biçimi*"ne uydurulmuştur. Bu arada planlama da, bu amacın hayata geçirilmesinde önemli araçlardan biri haline getirilmiş, tamamen bu tercihi yeniden üretecek biçimde yeniden düzenlenmiştir.

Bugün benimsenen politika ve uygulamaların **kültürel kökenli varsayım ve değerler siste-**

(1) Antony GIDDENS, *Modernliğin Sonuçları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, Nisan 1994, s. 12.
(2) Max HORKHEIMER, *Aklın Tutulması*, Metis Yayınları, İstanbul, 1990, s. 81.

Bu arayışta kent ve kent toprakları üzerindeki arz ve talebin kışkırtılması rastlantısal değildir. Göçün azdırılması, talebi, yanıtlamaya ve yakalamaya çalışan mekansal düzenleme çabaları astlında hep, yeni birikimlerin zeminin oluşturmaya yönelik olarak kullanıldı.

PLANLAMA
9 5 / 1 - 2

mi ile temellendirildiği yönünde ciddi eleştiriler vardır.⁽³⁾ İnsanların toplumsal ilişkilerini yönlendiren değerler bütününe ilişkin olarak alternatif bir sistem olarak önerilen **ekolojik** temelli görüşler ise doğanın bir "**özne**" olarak kendini ifade edebilmesine olanak tanınması gerektiği yönündedir.

Bir başka anlatımla doğanın şu biçimlerde ele alınışından söz etmek olasıdır:

i) Belirli bir ideoloji doğrultusunda, varolan sosyo-ekonomik koşulların sürdürülmesi ve sistemin kendini yeniden üretmesinde bir araç olarak fiziksel çevrenin planlanması, yani **doğanın "şeyleştirilmesi"**

ii) Yapay ve doğal çevre unsurlarının değerlendirilmesi ve yerel potansiyellerin geliştirilmesine yönelik olarak planlama araçlarının geliştirilmesi, yani **doğanın bir "özne" olarak ele alınması.**

Birbirine alternatif olan bu yaklaşımlardan biri yönünde tercih yapılmışken ve planlama istemi tamamen bu tercihi yeniden üretecek biçimde oluşturulmuşken, diğer alternatif tercihe daha yakın olarak geliştirilen önermeler, tüm iyi niyetli çabalara karşın, çok fazla değişiklik yaratıcı ve ilerici bir içerik taşıyamamaktadır.

Ülkemiz planlama pratiğinde, tercih edilen bu yaklaşıma bağlı nedenlerden ötürü sorunlar yaşanmakta, planlamanın yetersizlikleri ve çıkış yolları tartışılmaktadır. Planlama sistemine ilişkin tartışmaların "**baştan kabul edilmiş amaçlara ulaşmak için seçilen araçların yeterli olup olmadığı üzerinde durduğu, amaçların kendilerinin de akla uygun olup olmadığı sorusunun bir yana bırakıldığını**"⁽⁴⁾ vurgulamakta yarar vardır.

Bir yandan planlama pratiğine ilişkin arayışlar sürerken öte yandan tarihsel, çevresel ve doğal değerlerin korunması önünde çabaların yoğunlaştığı da yadsınamaz. Buna yönelik olarak son 10 yılda çeşitli kurumsal ve yasal düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle 1983-1990 yılları arasında yoğun olan bu gelişmeler düzeltmelerle halen sürmektedir.

Astlında bu tür düzenleme ve kurumsallaşma çabalarının temel amacını iyi ve kötü niyetli olmak üzere 2 biçimde tanımlamak mümkündür.

i) Planlama sisteminde varolduğunu bildiğimiz ve kanıtlayabildiğimiz, öte yandan mevcut

işleyiş içinde, önünü alamadığımız talepleri **ıkayıcı**, sorunları **öteleyici**, sözkonusu değerleri ele güne karşı koruduğumuzu gösteren kötümser bir bakış açısıyla, (Bu anlamıyla görünen biçimiyle planlama sisteminin aşamadığı noktalar da yardımcı/destek olan bir sistem olarak görülebilir.)

ii) Ya da iyiniyetli bir yaklaşımla bu değerleri gerçekten **korumaya** niyetli olduğumuz bir engelleme aracı olarak görebiliriz.

Durduğumuz tarafa göre değişen bu iki temel ele alış biçimi, bir ortak noktada buluşmakta: **engelleme** ve **caydırıcı** olma çabası. Bu boyutuyla da daha çok ikinci bakış açısına yani yapay ve doğal çevre unsurlarının "özelliklerarası" bir iletişimsel eylem alanında ele alınması gerekli bir "**özne**" olarak ifadelendirildiğini düşündürmektedir.

Bu anlamda 80'li yıllar içinde çıkarılan iki ayrı yasa ile önemli görevlerle yetkili kılınan iki ayrı kurulun varlığı önem kazanmaktadır:

1) 2863 ve 3386 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu gereği oluşturulan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulları,

2) 383 sayılı Kanun Hükmünde Kararname gereği oluşturulan Özel Çevre Koruma Kurulu.

Her iki kurulun yasalarla tanımlanan görev ve yetkileri incelendiğinde amaçlarının doğal ve tarihsel unsurları **koruma**, bu amaca yönelik planı denetleme, hatta (Özel Çevre Koruma Kurulu için) plan yapma yetkisi, yani **caydırıcı** olma girişimi olduğu görülmektedir.

Burada "amaç", yani "koruma"yı gerçekleştirmek üzere seçilen denetim "araçları"nın bilimsel ve nesnel koşullarla temellendirildiği görülmektedir. Yani, doğal ve tarihsel unsurlara ilişkin aktüel (filleşmiş) gerçeklikler,⁽⁵⁾ bilimsel ve nesnel temellere dayalı kararlara bağlanarak koruma eyleminin sağlanması hedeflenmektedir. Bu, formülasyon açısından pozitivistik ve deterministik bir bakış açısının tam gereği gibi görünüyor.

Bu çalışma kapsamında Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulları'nın destek aldığı yasaların tanımlandığı biçimiyle özellikle "Doğal Varlıkları Koruma" yönündeki eylem ve çabaları irdelenecektir. Burada yanıtı aranan soru şudur:

(3) Ralp MEIZNER, "Ekolojik Çağ", Derin Ekoloji, Der. GÜnsell Tamkoç, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994, s. 32.

(4) Max HORKHEIMER, a.g.e., s. 56

(5) Yılmaz ÖNER, Pozitivizmi Eleştirmek, Metis Yayınları, İstanbul.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun "Doğal Sit Alanları" biçiminde somutlaşan doğal niteliği korunacak alanlarda nesnel koşullara bağlı olarak aldığı kararlarla engelleyici/caydırıcı olma limitleri nelerdir?

Böyle bir sorunun yanıtının aranması toplumun henüz fiilileşmemiş olası gerçekliklerinin engellenerek, sistemin kendini yeniden üretir halde tutulmasını nedenleyen mekanizmaların sergilenmesine olanak sağlayacaktır. Böylece gerçekte gözlenemeyen, gizli kalmış veya özellikle dışı vurulmamış koşulların ve sonuçlarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Sözkonusu gizli kalmış gerçekliklerin ortaya çıkarılmasında "bilgi" ye başvurulmuş ve yoğun spekülasyon baskılara konu olan bir kıyı kentinde yer alan doğal sit alanlarına ilişkin kararlar incelenmiştir.

3386 sayılı yasa gereği oluşturulması öngörülen Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurullarının faaliyete geçtiği 1987 yılı baz alınmak suretiyle Muğla ili sınırları içinde kalan kıyı kesiminde 1987 yılı öncesi (GEEAYK, TKTVYK ve TKTV Bölge Kurulunca) ve 1987 sonrası (TKTV Koruma Kurulunca) doğal sit ilan edilen alanlarda sözkonusu olan talepler incelenmiştir. Araştırmanın temel veri tabanını İzmir II No.lu Koruma Kurulu'nca alınan kurul kararları ve istem dosyaları oluşturmaktadır.

Burada doğal sit alanlarının derecelerine göre yapılaşma biçimlerinin nasıl tanımlandığını kısaca özetlemekte yarar görülmektedir. TKTV Yüksek Kurulu'nun 28.6.1988 tarih ve 24 sayılı ilke kararı ile I. ve II derece doğal sit, 6.10.1989 tarih ve 101 sayılı ilke kararı ile de III. derece doğal sit tanımı getirilmiştir. Buna göre : I. derece doğal sit alanlarında tamamen yapılaşma engellenmekte, II. derece doğal sit alanlarına turistik tesis, III. derece doğal sit alanlarına ise konut ve turistik tesis kullanımları koruma ve kullanma dengesinin ilgili Koruma Kurulu'nca belirlenmesi koşulu ile getirilebilmektedir. Sözkonusu ilke kararları temel olmak üzere Koruma Kurulu'nca istemler incelenmiş ve karara bağlanmıştır. 16.12.1987 - 5.10.1994 tarihleri arasında taraması yapılan toplam 4239 kararın 341 adedi (% 8'i) Muğla kenti doğal sit alanlarına ilişkindir. Sözkonusu kararlara konu olan istemler şu şekilde gruplandırılabilir. :

	Adet	%
Sit alanı ilanı	21	6.2
Sit sınırı/derecesi değişikliği istemi	16	4.7
1/1000 Uyg. İmar Planı ve		
1/5000 Nazım İmar Planı Onayı İstemi	16	4.7
Yeni yapılaşma istemi	141	41.3
Mezvil İmar planı onayı istemi	66	19.4
Su ürünleri üretim tesisleri	14	4.1
İmar uygulaması/İfraz	13	3.8
Yıkım-kovuşturma	8	2.3
Çeşitli istemler	46	13.5
TOPLAM	341	100.0

Bu istemlerden yaklaşık % 20'si mevzii imar planı onayına ilişkindir. Toplu yapılaşmayı hedefleyen ve 2. konut-turistik tesis alanlarını içeren mevzii imar planı onayı istemleri ve bunlara ilişkin kurul kararları dosyalarından incelenmiştir. Burada niceliksel değerlerin karşılaştırılmasından önce, gözlenen bazı niteliksel sorunların varlığından söz etmekte yarar vardır. Plan onama yetkisine sahip Koruma Kurullarında, üyelerin seçilme biçimlerinden, meslek kompozisyonlarına kadar uzanan iç çelişkiler, istem değerlendirme ve karar alma sürecinde de kendini göstermektedir. Kurulca uygun görülen ve karara bağlanan mevzii imar planlarının bazılarında rastlanan sorunlar şu şekilde özetlenebilir.

- Planların tasdiksiz halihazır harita üzerine çizilmesi,
- Planların tam mülkiyet sınırına oturması, dolayısıyla mülkiyet sınırlarının biçimlediği taşınmazlarla yetinilmesi,
- Plan sınırının olmaması, böylelikle sadece istem olarak getirilen alan değil, tüm alana ilişkin bağlayıcı kararların alınması,
- Plan lejant ve notlarının yetersizliği,
- Kamuya terkli alanların oranca yetersizliği,
- İnşaat emsalinin toplam brüt alan üzerinden hesaplanması.

Öte yandan getirilen önerilere ilişkin değerler ve Kurul Kararları ile verilen yapılaşma hakları karşılaştırılmış, böylelikle Koruma Kurulunun talepte yarattığı geriletme oranları hesaplanmıştır. Buna göre, I. derece doğal sit alanlarından gerek tek yapı ölçeğinde gerekse mevzii imar planı yoluyla grup yapılaşmalarına yönelik istemleri I. derece doğal sit alanlarının tanımı gereği reddedilmiştir.

II. ve III. derece doğal sit alanlarında ise Bodrum'da yapılaşmaya açılacak ada alanında % 4

*Kültür ve Tabiat
Varlıklarını
Koruma
Kurullarının
"Doğal Sit
Alanları"
biçiminde
somutlaşan doğal
niteliği korunacak
alanlarda nesnel
koşullara bağlı
olarak aldığı
kararlara
engelleyici/
caydırıcı olma
limitleri nelerdir?*

**PLANLAMA
9 5 / 1 - 2**

(yaklaşık 14 hektar), inşaat alanında ise % 13 (yaklaşık 9 hektar) azaltmaya gidilmiştir. Marmariste % 0.06 (yaklaşık 0.2 hektar) gibi çok düşük bir oranda ada alanı arışı, % 7'lik (yaklaşık 3 hektar) bir inşaat alanı azaltması sözkonusu olmuştur. Böylelikle toplamda yaklaşık 12 hektarlık inşaat alanı kısıtlaması getirildiği görülmektedir. Bu ise kabaca 5500 kişilik bir nüfus azaltmasına karşılık gelmektedir. (Bk. Tablo 1)

Araştırmayı bir adım öteye götürerek, mevcut imar mevzuatı içinde zorunlu kılınan üst ölçekli plana uyulması gerekliliği üzerinde yoğunlaşalım. Sözkonusu mevzii imar planlarının yürürlükteki çevre düzeni plan kararları içindeki

aşan inşaat alanına karşılık gelmektedir. Bir başka ifade ile kabaca 2500 kişiyi ya da 650 birim ifade etmektedir

(bk. Tablo 2)

Bu değerlendirme bizi başta yaptığımız saptamaya geri götürüyor : **Engelleyici ve caydırıcı** olma boyutunun varolup olmadığına. Gerçekte hedef bu olsa bile uygulamada mevcut işleyişin /eleştirilen sorunların bir devamı olmaktan öteye gidilememektedir. Genel planlama anlayışının "farklı istemlerinin uzlaşılması" biçiminde tanımlandığı bir ortamda, sistemin tüm parçalarıyla (buna tarihi, doğal, çevresel ve kültürel değerleri koruma çabası da dahil olmak

üzere) "amaca" hizmet etmesi ve eklemelenmesi kaçınılmaz olmaktadır. Dolayısıyla her yeni çaba sistemle uzlaşmaktan ve sistemi yeniden üreten bir araç olmaktan öteye gidilememektedir. Üstlendiği işlevleri gerçekte yerine getirememekte, getirememesi yönünde zorlanmaktadır. "Bizler, iyi ya da kötü, Aydınlan-

ma'nın ve teknolojik ilerlemenin mirasçılarınız. Bunların ürünü olan sürekli bunalmı aşmanın yolu bunlara karşı çıkacak daha ilkel evelere geri dönmek değildir. Tam tersine, böyle bir yol bizi tarihsel olarak akla uygun olan-

dan toplumsal tahakkümün en barbarca biçimlerine götürür. Doğaya yardım etmenin tek yolu, onun görünüşteki karışını, bağımsız düşüncüyü açığa çıkarmaktır"

(6) Bu anlamıyla da sistem içinde yer alan tüm araçların (kurumların, mevzuatın vb.) ancak üstlendiği Reel Roller'in deşifre edilmesiyle yeni ve alternatif karşı çıkışların oluşturulabilmesi mümkün olabilecektir. Bu anlamda eleştirel bakış, henüz fiil-

leşmemiş olası gerçekliklerdir, fiili gerçekliğe dönüştürülmesi olasılıklarının artırılması ve bu doğrultuda stratejiler saptanması konusunda yol gösterici olacaktır.

Tablo 1 : YERLEŞMELERDE YAPILAŞMA İSTEMİ / KURUL KARARI İLİŞKİSİ

	ÖNERİ				KARAR				FARK	
	Toplam Ada Alanı m ²		Top.Planlı	Top.Insaa	Toplam Ada Alanı m ²		Top.Planlı	Top.Insaa	Top.Ada	Top.Insaa
	2.Konut	Tur.Tesis	Alanı m ²	Alanı m ²	2.Konut	Tur.Tesis	Alanı m ²	Alanı m ²	Alanı m ²	Alanı m ²
BODRUM	211313	308030	783283	172500	120777	261258	525000	79088	-137310	-83470
MARMARİS	-	267481	315411	47811	-	289375	317325	27825	1914	-27043
T O P L A M	211313	575511	1098694	220311	120777	850633	842325	106913	-145396	-120513

yeri irdelendiğinde, 21 hektar (% 25) bir alanın planla yerleşmeye açılan alan içinde, 63 hektar alanın ise (% 75) çevre düzeni planında tarımsal niteliği korunacak olan ya da makilik-fundalık gibi yerleşme dışı alanlarda olduğu ortaya çık-

Tablo 2: YERLEŞMELERDE ONAYLI PLAN SINIRLARI TEMELİNDE YAPILAŞMA İSTEMİ / KURUL KARARI İLİŞKİSİ

	ÖNERİ				KARAR				FARK	
	Toplam Ada Alanı m ²		Top.Planlı	Top.Insaa	Toplam Ada Alanı m ²		Top.Planlı	Top.Insaa	Top.Ada	Top.Insaa
	2.Konut	Tur.Tesis	Alanı m ²	Alanı m ²	2.Konut	Tur.Tesis	Alanı m ²	Alanı m ²	Alanı m ²	Alanı m ²
BODRUM	28026	-	38826	6005	-	28826	28026	2882	-	-4003
	58415	-	78903	11663	52240	-	77960	8200	-6175	-3397
T O P L A M	87241	-	107789	18668	52240	28826	106786	11108	-6175	-7400
MARMARİS	-	110357	201104	49660	-	-	-	-	-110357	-49660
	33500	150980	250418	57920	-	195715	249618	32565	11235	-19335
	90572	46693	223912	46420	88537	38715	168401	29345	-32013	-17075
T O P L A M	124072	308030	675494	154000	88537	232430	410219	87930	-131135	-86070
BODRUM	-	102300	104100	23390	-	102300	104100	16333	-	-7057
T O P L A M	-	102300	104100	23390	-	102300	104100	16333	-	-7057
MARMARİS	-	185161	211311	24421	-	187075	213225	11492	1914	-10980
T O P L A M	-	185161	211311	24421	-	187075	213225	11492	1914	-10980
T O P L A M	211313	575511	1098694	220311	120777	850633	842325	106913	-145396	-120513